

Kommuner som pådrivere for kortreiste kretsløp

En studie om lokalmat i Tromsø kommune

Mette Talseth Solnørdal | Sigve Ysland Pedersen | Hege Westskog

Include

Forskningscenter for sosialt
inkluderende energiomstilling

Include – Forskningscenter for sosialt inkluderende energiomstilling
Rapport 4/2022
Oktober, 2022

Kommuner som pådrivere for kortreiste kretsløp En studie om lokalmat i Tromsø kommune

Forfattere:

Mette Talseth Solnørdal, UiT Norges arktiske universitet

Sigve Ysland Pedersen, UiT Norges arktiske universitet

Hege Westskog, Senter for utvikling og miljø, Universitetet i Oslo

Rapporten inngår i Kortreist-prosjektet, som er et av underprosjektene i Include.

Den er utarbeidet i tett samarbeid med Anja Johnsen og Per Sjøgren ved Tromsø kommune, enhet for Klima, miljø og landbruk.

Include er opprettet med finansiering fra Norges forskningsråd som et
Forskningscenter for Miljøvennlig Energi (FME Samfunn). Include ledes av
Senter for utvikling og miljø (SUM) ved Universitetet i Oslo.

Include skal frembringe kunnskap om hvordan vi kan realisere et sosialt rettferdig
lavutslippssamfunn gjennom inkluderende prosesser og nære samarbeid mellom forskning og
offentlig, privat og frivillig sektor.

Include
v/Senter for utvikling og miljø
Postboks 1116
Blindern
0317 OSLO

www.sum.uio.no/include

Forord

Kortreist-prosjektet er et av underprosjektene i Include. Det startet opp i 2020 og varer fram til september 2023. Hensikten med Kortreist-prosjektet er å belyse hvilken betydning lokal mat og tilknyttede opplevelser har for stedsutvikling, og hvordan lokal mat kan inngå i kommuners klimaomstillingsstrategier.

I denne studien har vi, i samarbeid med Tromsø kommune, utforsket hvordan kommuner kan bidra til å etablere kortreiste kretsløp for mat, og hvordan lokalmat kan bidra til bærekraftig samfunnsomstilling og mer miljø- og klimavennlig mat. Vi har også vært interessert i å kartlegge ulike barrierer for kortreiste matstrategier. I tillegg har vi vært opptatt av å avdekke den lokale forståelsen av begrepene «lokalmat», «kortreist mat» og «bynært landbruk».

Studien er basert på forskningslitteratur på feltet, vår tidligere og pågående forskning i forskningssenteret Include, dokumentstudier og intervjuer med sentrale aktører (kommunalt ansatte, politikere, næringsaktører, organisasjoner og innbyggere) i Tromsø kommune.

Målet med denne rapporten er å gi et kunnskaps- og drøftingsgrunnlag for Tromsø kommune i deres arbeid med lokalmat som del av en omstillingsstrategi samt bidra med noen råd i det videre arbeid med å utvikle bærekraftige klima- og miljøstrategier for kommunen. Rapporten er også ledd i arbeidet med revisjon av Tromsø kommunes landbruksplan.

Rapporten er utarbeidet av Mette Talseth Solnørdal, UiT, Sigve Ysland Pedersen, UiT og Hege Westskog, SUM/UiO. Rapporten er utarbeidet i tett samarbeid med Anja Johnsen og Per Sjøgren ved Tromsø kommune, enhet for Klima, miljø og landbruk.

Vi takker alle våre informanter og Tromsø kommune for godt samarbeid.

Innhold

1. Innledning	3
2. Behovet for klima- og miljøomstilling og kommunens rolle i dette arbeidet.....	4
Behovet for klima- og miljøomstilling	4
Kommunens bidrag i arbeidet med klima- og miljøomstilling.....	5
Et rammeverk for klimaomstilling på tre nivåer	6
3. Bynært landbruk og lokalmat som omstillingsstrategi	9
4. Metode.....	11
5. Resultater og funn.....	12
Lokalmat, kortreist mat og bynært landbruk i Tromsø – en begrepsavklaring	12
Lokalmat i Tromsø kommune	12
Kortreist mat i Tromsø kommune.....	13
Bynært landbruk	14
Lokalmat og bynært landbruk - motivasjon og hensikt	15
Produsentperspektivet	15
Forbrukerperspektivet – matpraksiser i lokalbefolkningen.....	18
Kommunen og det offentlige virkemiddelapparatet	21
6. Oppsummering og veien videre.....	24
Lokal bærekraft og stedsutvikling.....	24
Barrierer mot kortreiste matstrategier.....	25
Tiltak og anbefalinger	26
7. Referanser.....	28

1. Innledning

Dagens klima og miljøutfordringene krever omstilling av dagens samfunnsmessige strukturer for å kunne håndteres og løses (IPCC, 2012; O' Brien, 2012; Wang m. fl., 2016; IPBES 2019). En samfunnsomstilling innebærer etablering av nye institusjoner, og endrede holdninger og verdier på alle nivåer. Nye produksjonsmetoder og forbruksmønstre og politiske prioritering mot mindre ressurskrevende tjenester og produkter er et ledd i dette.

Med utgangspunkt i lokalmat og bynært landbruk kan kommuner som Tromsø etablere klima- og miljøstrategier, tiltak og nye praksiser som ikke bare reduserer utslipp, men også underbygger sirkulære prosesser og prinsipper om lokal selvberging. Utvikling en av attraktive lokalsamfunn hvor befolkningen ønsker å bo, jobbe og tilbringe fritiden sin er sentralt i dette arbeidet. Tidligere forskning viser at lokalmat som en stedsutviklingsstrategi har en positiv innvirkning på innbyggerses bolyst og bærekraftig samfunnsomstilling (Westskog m. fl, 2022). Et spørsmål som derimot i mindre grad berøres i litteraturen er hva lokalmat som en del av en omstillingsstrategi konkret innebærer for lokalsamfunn, og hvilke barrierer og muligheter kommunene møter i dette arbeidet.

Tromsø kommune er unik da kommunen både er en distrikts- og en bykommune, og befinner seg nært Arktis (klimasone 4 og 5). Dette gir noen samfunns-, miljø- og klimamessige rammebetingelser for jordbruksdrift og matsystemer. I denne studien har vi, i samarbeid med Tromsø kommune, utforsket hvordan kommuner kan bidra til å etablere kortreiste matstrategier for mat, og hvordan dette kan samspille med behov for bærekraftig samfunnsomstilling og mer miljø- og klimavennlig mat. Kortreiste matstrategier relateres ofte til begreper som bynært landbruk, kortreist mat og lokalmat, og er kontekstavhengig,

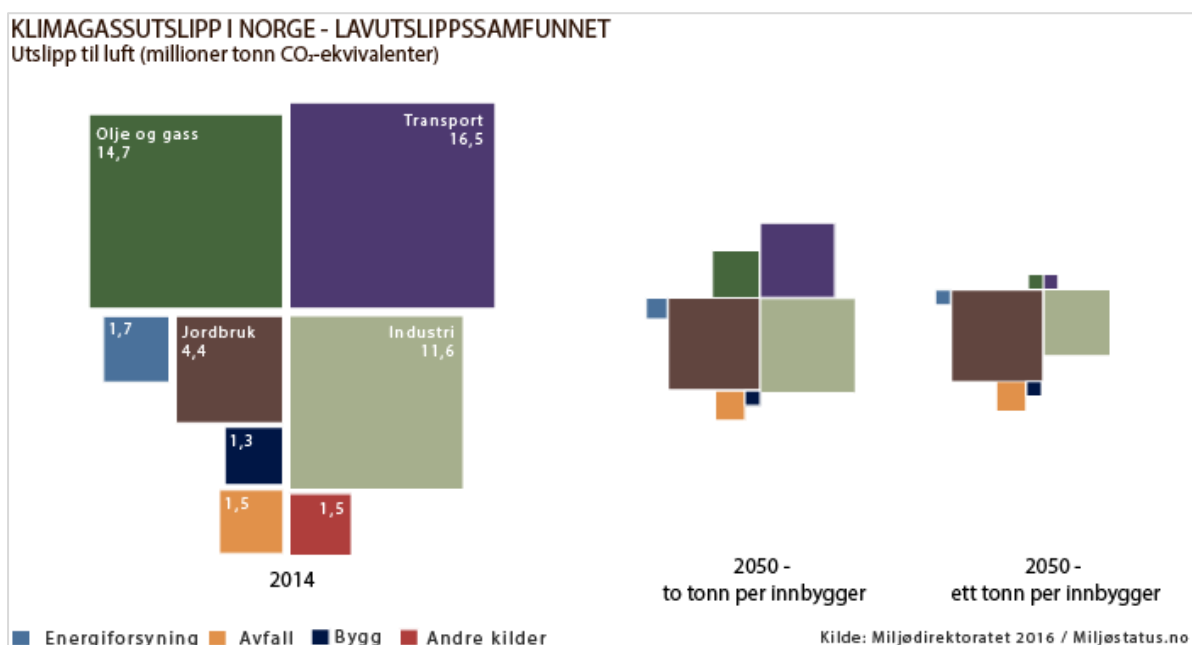
Hensikten med denne studien er å avdekke hvordan begrepene lokalmat, kortreist mat og bynært landbruk forstås av innbyggere i Tromsø kommune. I tillegg vil vi gjennom studien belyse følgende tre problemstillinger:

1. *Bidrar, og i så fall på hvilken måte, kortreiste matstrategier til lokal bærekraft og stedsutvikling?*
2. *Hvilke barrierer eksisterer mot kortreiste matstrategier?*
3. *Hvilke implikasjoner kan trekkes fra prosjektresultatene med tanke på kommunens arbeid med kortreiste matstrategier i et omstillingsperspektiv?*

2. Behovet for klima- og miljøomstilling og kommunens rolle i dette arbeidet

Behovet for klima- og miljøomstilling

Vi står overfor store samfunnsutfordringer med å løse klima- og naturkrisen. IPCC (FNs klimapanel) rapporten som kom i august 2021 påpeker at klimaendringene stadig går raskere og er mer intense. Noen av endringene er også irreversible (IPCC, 2021). For å stoppe klimaendringene viser flere studier at globale klimagassutslipp må reduseres med 80-95% fra 1990-nivå innen 2050 (Miljødirektoratet, 2015). I tråd med internasjonal politikk blir også norsk klima- og miljøpolitikk stadig intensivert (Meld. St. 13 (2020–2021)). Dette gjenspeiles blant annet i Norges forsterkede forpliktelser i Paris-avtalen (Meld. St. 13 (2020–2021): 34). Norge har her forpliktet seg til en 50-55 % utslippsreduksjon innen 2030, for deretter å redusere utslippene ned mot null i 2050. Til sammenligning så hadde Norge redusert utslippene med 3,9 % fra 1990-nivå i 2020 (Miljødirektoratet, 2021). De 8 neste årene må vi dermed halvere de nasjonale utslippene innenlands og fram mot 2050 skal de gå mot null. Figur 1 illustrerer nødvendig utslippsreduksjon målt i redusert utslipp per capita, og hvordan ulike sektorer kan bidra til utslippsreduksjoner.

Figur 1: Utslippsfordeling på sektorer for Norge, i dag og med to utslippsnivåer i 2050 som tilsvarer henholdsvis 2 og 1 tonn CO₂-ekv. per innbygger- nivået definert som Lavutslippssamfunnet. (kilde: Miljødirektoratet, 2015)

Likeledes så understreker FNs naturpanel IPBES alvoret i naturkrisen. I sin rapport fra 2019 viser de at det er omfattende endringer på 75% av landarealet i verden og i 66% av det marine miljøet, og at 1 million av klodens 8 millioner arter kan bli utryddet (IPBES, 2019). For å stoppe observerte klima- og miljøendringene fremhever både IPCC og IPBES et behov for omfattende omstilling av samfunnet.

IPCC definerer omstilling som (IPCC 2012: 546):

«En prosess som endrer de fundamentale egenskapene til et system, inkludert strukturer og institusjoner, infrastruktur, regelverk, finansielle regimer, samt holdninger og praksiser, livsstil, politikk og maktforhold». (Forfatterens oversettelse).

IPBES understreker på samme måte at (IPBES 2019:14):

«Målene som må oppfylles for å ta vare på og etablere bærekraftig bruk av natur kan ikke nås med nåværende utvikling. Målene for 2030 og utover kan bare nås med transformative endringer på tvers av økonomiske, sosiale, politiske og teknologiske faktorer». (Forfatterens oversettelse)

Dette omstillingsbegrepet er sentralt i arbeidet med en bærekraftig samfunnsutvikling globalt og lokal, selv om klimaomstilling er en prosess som forløper på flere nivå (diskutert i kap. 2.3.). Større grad av lokalmattilbud og bynært landbruk kan være et viktig ledd i omstilling til mer klima- og miljøvennlige samfunn gjennom å bidra til lokalsamfunnsutvikling og større grad av tilknytning mellom produsenter av mat og forbrukere. Vi diskuterer dette nærmere i kapittel 3.

Kommunens bidrag i arbeidet med klima- og miljøomstilling

Norske kommuner spiller en sentral rolle for at Norge skal nå sine klima- og miljøforpliktelser. Flere norske kommuner, som Tromsø kommune, har vedtatt utslippsmål som er mer ambisiøse enn de nasjonale målene (Miljødirektoratet, 2020: 313). I "Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2019-2023" understrekes det at kommuner er nøkkelaktører for å realisere en bærekraftig samfunnsutvikling i Norge da de er "*nærmest befolkningen, lokale bedrifter og organisasjoner. Samtidig er de ansvarlig for mye av den sosiale og fysiske infrastrukturen som påvirker befolkningens levekår og utviklingsmuligheter*" (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2019: 6). Videre så pålegger de statlige planretningslinjer for klima- og energiplanlegging og klimatilpasning at kommunene tar et ansvar for å redusere klimagassutslippene (SPR, 2021), med en forventning om at kommunene setter seg "ambisiøse mål" og bruker "et bredt spekter av sine roller og virkemidler i arbeidet med reduksjon av klimagassutslipp". Kommunesektorens engasjement og handlingsrom i klimaarbeidet er styrket gjennom vedtak for politiske prioriteringer for perioden 2020–2023 på KS Landsting i 2020 (KS, 2020). Det oppfordres til at kommunene har en areal- og naturressursforvaltning som gjennom demokratiske prosesser gir legitimitet til å få ned klimagassutslippene og ivareta naturressursene. Kommunene har derfor en viktig rolle i arbeidet med å redusere klimagassutslipp, forebygge at nye utslipp oppstår og sikre miljøkvaliteter i eget lokalsamfunn (Amundsen og Westskog, 2018).

Potensialet til kommunal klimapolitikk avhenger av hvorvidt kommunen legger til grunn de utslippene som produseres innenfor kommunens geografiske grenser (direkte utslipp), eller de utslippene som forårsakes av forbruket som skjer i kommunen (indirekte utslipp) (Miljødirektoratet, 2020). Westskog m. fl. (2018) påpeker at mye av potensialet allerede er tatt ut for reduksjon av direkte produksjonsbaserte utslipp, og begrenser seg nå til ca. 2 millioner tonn CO₂-ekvalenter. Dette er gjort gjennom tiltak som stasjonær forbrenning og redusert fossilbasert transport (kollektivtransport, byvekstavgifter og omlegging til el-kjøretøy), og med særlig fokus på bykommuner. Ved å inkludere utslipp som følger av forbruk av varer og tjenester i kommunen, øker potensialet for utslippsreduksjoner betraktelig (Westskog m. fl., 2018; Nersund Larsen, 2018). En forbruksbasert tilnærming øker potensial til å redusere utslipp gjennom lokale tiltak med 13-26 millioner tonn CO₂-ekvalenter. Dette tilsvarer 15-30 % av det samlede forbruksrelaterte norske utslippet av klimagasser (Westskog m. fl., 2018). En slik tilnærming aktualiserer også bidrag til utslippsreduksjon fra distriktskommuner. En produksjonsbasert og en forbruksbasert inngang til kommunalt klimaarbeid er ikke gjensidig utelukkende. Kommunen kan utløse utslippsreduksjoner med begge innganger, og disse kan supplere hverandre og utvide muligheter for kommunalt klimaarbeid.

Det er tre områder for utslipp som utkrystalliseres som naturlige fokusområder med en forbruksbasert inngang til lokalt klimaarbeid; bygg, transport og mat (Steen-Olsen et al., 2016; Wang m. fl, 2016). Hovedfokus i denne studien er på lokalmat og bynært landbruk. Lokalt produsert mat kan ha betydning for utslipp innenfor området mat og transport, og bidra til utvikling av gode lokalsamfunn som er en viktig forutsetning for å få til omstilling (Wang m. fl. 2016, IPBES, 2019).

Et rammeverk for klimaomstilling på tre nivåer

Klima- og miljøomstilling utfordrer vår nåværende måte å organisere samfunnet på. Skal vi nå klimamålene må vi redusere aktivitet som skaper utslipp og miljøskade. Det er ikke tilstrekkelig at kommunene kun effektiviserer eksisterende aktiviteter. Kommunenes klima- og miljøpolitikk må også inkludere virkemidler og tiltak som skaper strukturelle endringer (Abson, 2017; Meadows, 1999; Pelling, 2011; Termeer, 2017. Selvig m fl, 2020). Prosessen mot et lavutslippssamfunn kan beskrives i tre nivåer¹ (Wang m. fl, 2016, Selvig m. fl, 2020, Westskog m. fl. 2021):

1. **Effektivisering.** Tiltak som reduserer utslipp per enhet og som gjennomføres innenfor dagens strukturer og systemer. Eksempler på effektiviserende tiltak er energieffektive kjøretøy, energiøkonomisering i bygninger og redusert matsvinn fra husholdninger, næring og kommuner. Tiltakene har utslippsmessig effekt, men påvirker derimot ikke volumet av aktiviteter som gir utslipp.
2. **Konseptendring.** Dette er nye konsepter med lavere utslipp og som gir moderat struktur- og systemendring. Eksempler er samkjøring, delingsløsninger for bil, bruk av ny energiteknologi som solceller, lokal dyrking, alternativ omsetning av mat (REKO-ring og andelslandbruk) og innkjøp fra lokale leverandører/sesong.

¹ Rammeverket er utarbeidet for omstilling til lavutslippssamfunnet i lokal sammenheng. Naturkrisen er ikke spesifikt inkludert i dette arbeidet, men forfatterne mener den vil måtte ha en lik tilnærming da klima og miljø er tett koblet sammen.

3. **Forbygge.** Forebygging innebærer å redusere aktivitet som bidrar til utslipp og holde forbruk av ressurser lavt. Eksempler på tiltak er sambruk og delingsløsninger i bygg og uterom, lokal byggeskikk, styrkede stedskvaliteter, løsninger som fører til at flere kan ha arbeidsplasser nærmere hjemmet, reparasjon og økt levetid på produkter og økt forbruk av mat lavere ned i næringskjeden. Tiltak på dette nivået forutsetter gode lokalsamfunn hvor kortreiste og ressurseffektive kretsløp skapes i tråd med en sirkulærøkonomisk tankegang.

Rammeverket som er utredet i teksten ovenfor er utarbeidet for omstilling til et lavutslippssamfunn i lokal sammenheng. Det har vært i løpet av de siste 5-årene blitt testet ut av flere enkeltkommuner hvor sirkulærøkonomiske løsninger med kortreiste kretsløp er et mål. Figur 2 illustrerer rammeverket og eksemplifiserer mulige tiltak på de ulike nivåene innenfor kategoriene bygg, transport og mat/lokalmat.

	BYGG	TRANSPORT	MAT
NIVÅ I	EPC kontrakter i bygg – f.eks. skolebygg som gir kompetanseutvikling og i snitt 30 % besparelser.	Ladestasjoner i alle distriktkommuner for overgang til el-transport.	Mindre matsvinn i husholdninger og matbutikker.
NIVÅ II	Bruk av fornybare løsninger (for eksempel solceller) med lokale innsatsfaktorer.	Fra individuelle løsninger til delemobilitet og bestillingstransport Mer effektiv bruk av eksisterende logistikkaktører i distriktene f.eks. ved økt bruk av varelevering gjennom etablert kollektivtransport og aktører som Tine.	Lokal dyrking som gir redusert energi- og ressursbehov. REKO- ringer, Bondens marked i butikker og torg som gir mindre transport. Innkjøp som legger til rette for lokale leverandører inkludert bedre tilrettelegging for sesongmessig matkonsum.
NIVÅ III	Styrkede stedskvaliteter som gjør at lokalsamfunnet brukes mer både av fastboende og besøkende. Sambruk- og delingsløsninger av bygg og uterom med økt intensitet. Lokal byggeskikk og råvarer, og lokal videreforedling.	Besøkende som har korte reiseavstander for opplevelser i distriktene og/eller bruker lenger tid på hvert besøk Redusert transportbehov gjennom koordinering av SFO og kveldsaktiviteter. Opplevelsestilbud for innbyggere slik at ferie og fritid i større grad tilbringes nær bosted.	Økt andel mat basert på vegetabiliske kilder. Nye produksjonsmetoder i landbruket for økt lagring av karbon og naturmangfold (for eksempel gjennom regenerativt landbruk).

Figur 2: Eksempler på tiltak innenfor sektorene Bygg, Transport og Mat på tre ulike nivåer; effektivisering, konseptendring og forebygging

Kommunene besitter flere samfunnsroller og virkemidler som gir kommunen påvirkningsmulighet. Klimakur 2030 viser til kommunens rolle som samfunnsutvikler, myndighetsutøver, tjenesteleverandør, eiere og driftere, og innkjøper (Miljødirektoratet, 2020, p. 313). Omstilling på de ulike nivåene, som illustrert i figur 2, krever ulik involvering og påvirkning fra kommunen. Omstilling på nivå III forutsetter i større grad at kommunen påtar seg rollen som samfunnsutvikler.

Samfunnsaktørrollen er knyttet til det som benevnes som katalysatorledelse (Christiansen og Rathje 2015) til forskjell fra å utelukkende sette søkelys på mål- og resultatstyring.

Som samfunnsutvikler er kommunen i større grad en pådriver for nødvendige endringsprosesser i en klima- og miljøomstilling ved for eksempel å koble lokale næringsaktører i nettverk og initiere prosesser. Åpne planprosesser involvering av befolkning og lokalsamfunnsaktører er et slikt eksempel. Kommunene er pålagt et spesielt ansvar innenfor sektorene sosial og helse, undervisning og teknisk drift, men har også initiativfrihet til å engasjere seg i oppgaver som ikke eksplisitt er lagt til andre forvaltningsorganer. En del av samfunnsaktørrollen er opp til kommunene selv å definere. Kommunen kan i stor grad selv velg å være en aktiv aktør i klima- og miljøomstillingsprosesser. Det innebærer dialog med lokalsamfunnet for å få innspill til gode omstillingsideer. Det kan også være behov for å teste ut tiltak og prosesser siden det er stor usikkerhet rundt hva som er gode tiltak, og hvordan de kan oppnå legitimitet i befolkningen. Kommunen er også arbeidsgiver med mulighet for å påvirke i klima- og miljøvennlige valg for arbeidstakere i hverdagen og i arbeidsdagen.

Det er flere eksempler på ulike virkemidler og tiltak som norske kommuner har brukt i arbeidet med lokalmat som en klima- og miljøomstillingsstrategi. Oslo kommune satser for eksempel på større innslag av bærekraftig og sunn mat i utvalgte kantiner. Trøndelag fylkeskommune satser på større grad av lokalmat til sine kantiner. De jobber også med å definere anbudsordninger som er i tråd med regelverket for offentlige anskaffelser og samtidig gir mulighet for økt innkjøp av lokalmat/sesongbasert mat.

3. Bynært landbruk og lokalmat som omstillingsstrategi

Naturpanelet (IPBES, 2019) framhever betydningen av lokalmat som en del av omstillingen til et mer bærekraftig samfunn. Det er flere grunner til dette, da utfordringene med dagens konvensjonelle matsystem er mange. Et matsystem omfatter alt fra matproduksjon/jordbruk, foredling, distribusjon, detaljhandel og forbruk (Ericksen, 2008). Gjennom flere tiår har matsystemet vårt endret seg og blitt mer og mer globalisert og industrialisert. Dette har påvirket biologisk mangfold og økosystemer gjennom intensiv bruk av plantevernmidler, kunstgjødning, monokultur (til forskjell fra et mer variert jordbruk) og redusert dyrevelferd. Industrialiseringen av matsystemet har også innvirket på matdistribusjon og forsyningskjeder. Mye av frø- og gjødselproduksjonen er sentrert rundt et begrenset antall multinasjonale selskaper (IPBES, 2019). I tillegg kontrolleres omsetningen av mat i økende grad av større matkjeder som etterspør standardiserte matvarer, i store kvanta, til lave priser og med kompliserte kvalitets- og leveringskrav. Disse kravene er ofte utfordrende for mindre lokalmatsaktører å møte, og favoriserer større produsenter av standardiserte produkter. Dette leder igjen til at mat ofte må transporteres over større avstander for å dekke behovet til forbrukerne.

I Norge har, over flere tiår, antall gårder gått ned (Eldby, 2016). Overlevelsen til lokale matprodusenter er satt under press av kjøpemakten til store matvarekjeder, og en landbrukspolitikk som favoriserer industrialiserte produksjonskanaler. Med involvering av flere grossister og leverandører i verdikjeden skapes det større avstand mellom matprodusenter og forbruker. Feagan (2007) hevder at større fysisk og psykologisk avstand mellom produksjon og forbruk av mat gir en frakoblingseffekt som resulterer i «tap av robusthet i landbruket, mangfold, miljøforringelse og tap av identitet og stedstilknytning» (2007: 38). Dette er argumenter som taler for at lokale matprodusenter og lokalmat er mer bærekraftig enn dagens konvensjonelle matsystem.

Det er imidlertid også forskere som uttrykker skepsis til lokal mat som klima og miljøomstillingsstrategi. For det første så er det ikke gitt at mat som er fraktet langt har et større økologisk fotavtrykk og klimabelastning enn kortreist mat (McWilliams, 2009; DeWeerd, 2009; Weber and Matthews, 2009). Dette avhenger i større grad av hvilken mat som produseres (inkl. økt andel plantebasert kost), hvordan maten produseres, og hvordan den transporteres. For det andre så kan søkelyset på lokal mat ramme fattige land som har basert mye av sin jordbruksproduksjon på eksport (Chi et al, 2009). Lokalmatbevegelsen har derfor blitt kritisert for å være elitistisk og preget av lokalpatriotisme og skepsis til andre land.

Schnell (2013) svarer ut mye av denne kritikken. Han mener at forbruk av lokal mat må forstås ut fra forbrukerens verdier og stedsidentitet, og sees på som en del av stedsutvikling. Han argumenterer med at lokale maktsystemer kan muliggjøre koblinger mellom sted og lokale naturkvaliteter i motsetning til et globalt matsystem som ikke gir disse koblingene. Forbruk av lokalmat skaper relasjoner mellom mennesker; produsenter og konsumenter. Bruk av alternative kanaler for distribusjon og omsetning er viktig for å skape direkte kontakt mellom produsent og forbruker

(Enthoven and Van den Broeck, 2021). Det er tilsvarende argumenter som benyttes i Kortreist-kvalitetsarbeidet (Wang m. fl. 2016) hvor lokalmat blir en del av en strategi for utvikling av attraktive steder for lokalbefolkningen. Attraktive lokalsamfunn kan muliggjøre at folk i større grad oppholder seg i lokalsamfunnet i ferie og fritid, gi grunnlag for mer sosial interaksjon og deling og dermed legge et bedre grunnlag for kortreiste kretsløp innen både bygg, transport og mat. Fordelen med lokal mat kan også sees i sammenheng med klimaendringer som stedvis utfordrer jordbruksdriften på eksisterende jordbruksareal, men også gir nye muligheter for jordbruket i Nord-Norge (Uleberg et al, 2014). Pandemier som Covid-19 som har avdekket sårbarhet i forhold til selvberging, og behovet for mer plantebasert kost medfører strukturelle endringer i matsystemet (Shukla m fl., 2019). Et mer diversifisert landbruk og matsystem som engasjerer flere aktører er derfor vurdert som et mer bærekraftige matsystem (IPBES, 2019: 882).

Større grad av lokalmattilbud og bynært landbruk kan dermed være et viktig ledd i omstilling til mer klima- og miljøvennlige samfunn gjennom å bidra til lokalsamfunnsutvikling og større grad av tilknytning mellom produsenter av mat og forbrukere. I et klimaperspektiv er det viktig at det legges vekt på at satsing på lokalmat kan bidra til å øke andelen frukt- og grøntproduksjon, innenfor naturlige rammevilkår som gjelder for området, og bidra til et mer plantebasert kosthold for befolkningen med lavere klimafotavtrykk. Tall fra NIBIOs «Arealbarometer²» viser at den dyrkbare jorda i Tromsø kommune befinner seg i klimasone 4 og 5. Jordbruksarealene brukes til produksjon av grovfôr (88,4 %), innmarksbeite (11,1 %), frukt og bær (0,3 %), potet og grønnsaker (0,3 %). I perioden 1994-2019 har dyrket areal for matproduksjon i Tromsø kommune blitt redusert fra 400 dekar til ca 100 dekar. Reduksjonen skyldes primært redusert areal til potet dyrking (fra ca 300 til ca 25 dekar) og jordbær (fra 50 til ca 25 dekar). Disse tallene kan indikerer at det ikke bare er klimatiske forhold som begrenser den plantekostbaserte produksjonen i regionen, men også innretningen til gjeldende matsystemer. I denne sammenheng er det også interessant å utforske om klimaendringer gir økte mulighetene for å lokal matproduksjon i arktisk (Uleberg et al, 2014), selv om klimaendringer globalt utfordrer eksisterende matproduksjon. Det er også viktig å understreke at en omstilling til et bærekraftig lavutslippssamfunn er en kontinuerlig prosess som over lengre tid krever flere og ulike virkemidler og tiltak.

^{2 2} <https://arealbarometer.nibio.no/nb/fylker/troms-og-finnmark/kommuner/tromsoe/>

4. Metode

Studien er utviklet i samarbeid med Tromsø kommune og kommunen er utgangspunktet for studien. Dette er en interessant case da kommunen både er en landbruks- og bykommune, som befinner seg i arktisk. Målet med studien er å gi et kunnskaps- og drøftingsgrunnlag for kommunen i dens arbeid med å utvikle bærekraftige klima- og miljøstrategier knyttet til det bynære landbruket. Rapporten er også ledd i arbeidet med revisjon av Tromsø kommunes landbruksplan.

I studien har vi basert oss på kvalitative metoder. Studien er basert på forskningslitteratur på feltet, vår tidligere og pågående forskning i forskningssenteret Include, dokumentstudier, intervjuer og et partnerseminar. Data ble samlet inn vinter/vår 2022. Dokumentene inkluderer tidligere landbruksplaner, kommuneplanens samfunnsdel, Tromsøerklæringa og medieoppslag.

Observasjoner er foretatt ved besøk hos lokalmatprodusenter og matbutikker i kommunen som vi har vurdert som særlig relevant. I tillegg har vi intervjuet 17 personer fra offentlig sektor, næringsliv og innbyggere/husholdninger. De fleste intervjuene ble gjort fysisk, men noen ble også gjort digitalt. De offentlige informantene (5 stk) var ansatte i ulike avdelinger i kommunen og Kompetansenettverket for lokalmat i Nord-Norge. Næringslivsaktørene (5 stk) besto av bynære og alternative gårdbrukere og initiativtakere innenfor lokalmatsatsinger og alternative distribusjonskanaler (f.eks. REKO-ring, direktesalg på nett og gårdsutsalg). For husholdningsintervjuene (7 stk) ønsket vi å gjenspeile bredden i befolkningen og inkluderte: en student, en doktorgradsstipendiat, en frisør, en hjelpepleier, en pensjonist, en ufør og en daglig leder. Intervjuguidene ble tilpasset de tre ulike informantgruppene og inkluderte spørsmål knyttet til bynært landbruk og lokalmat, klima, virkemidler og tiltak, barrierer og mulighetsrom, matpraksis, opplevelser og verdier.

Partnerseminaret ble arrangert 27. april 2022 på Rådhuset i Tromsø, med tema: «Hvordan bynært landbruk og lokalmatsatsinger kan vitaliseres og hvordan dette kan samspille med behov for bærekraftig samfunnsomstilling og mer miljø- og klimavennlig mat. Case: Arktis». Seminaret ble arrangert som en workshop, med deltakere fra Statsforvalteren i Troms og Finnmark, Troms og Finnmark fylkeskommune, Asko, lokalmatprodusent og bynær landbruker Nergård Melander, NIBIO og Tromsø kommune.

5. Resultater og funn

Lokalmat, kortreist mat og bynært landbruk i Tromsø – en begrepsavklaring

Lokalmat, kortreist mat og bynært landbruk er begreper som stadig oftere brukes i media, i politiske debatter og ved markedsføring av mat. Selv om alle tre begrepene betegner en form for nærhet («lokalt» eller «bynært»). Innen forskningslitteraturen defineres lokal mat ut fra; geografisk nærhet, relasjonell nærhet og verdisyn (Eriksen, 2013). Geografisk nærhet ser ut til å være det mest karakteristiske trekket for lokalmat, og utgjør grunnlaget for å definere «lokal» (Adams og Adams, 2011; Onozaka et al., 2010). Samtidig er det flere studier som underbygger viktighet av relasjonell nærhet mellom forbruker og produsent og verdisyn med tanke på å bevare tradisjoner, lokal patriotisme, ideologi og etiske hensyn (f.eks. Enthoven and Van den Broeck, 2021; Skallerud og Wien, 2019). Innkjøp av lokal mat kan dermed være mer drevet av sosiale holdninger og følelse av lokal identitet, enn av tradisjonelle etterspørselsfaktorer som kostnad og «perfekte» råvarer (Adams og Adams, 2011; Skallerud og Wien, 2019; Zang et al., 2022). Høye priser på lokal mat kan imidlertid være en viktig faktor som ekskluderer noen grupper fra å kunne kjøpe lokale matvarer. Betydningen av begrepene viser seg å ofte være kontekstavhengig. Vi har derfor i denne studien også lagt vekt på å avdekke hvordan begrepene forstås i Tromsø regionen.

Lokalmat i Tromsø kommune

I Tromsø vurderer mange lokalmat til å være som mat som er produsert og videreforedlet lokalt. Hva som er ansett som «lokalt» kan derimot variere fra produksjon innenfor landegrensene, landsdelen, fylket og til innenfor kommune. En betraktning fra en produsent illustrerer at forståelsen av lokalt kan være er tilknyttet næringssektoren, og at begrepet er noe diffust i forhold til geografisk avgrensing:

De som driver med turisme, kaller det lokalt om det bare er norsk. Vi mener at lokalmat skal produseres og distribueres lokalt. Tromsøregionen viktigst. Skal jeg dra det langt vil jeg si Troms fylke. Lokalmat skal være i ditt lokalområde – det som folk tenker på som lokalt. 2 timers radius kanskje. (Næringsaktør 1)

Viktighet av se lokal produksjon og distribusjon i en sammenheng understøttes av en offentlig informant:

Det er jo mange som sier det at lokalmat handler om at man har foredlet det lokalt, men om jeg da kjøper sider fra Hardanger, så er jo også den lokal, selv om den havner her. (Offentlig 1)

En husholdningsinformant inkluderte hele landsdelen Nord-Norge i lokalbegrepet, samtidig som at vedkommende bemerket at begrepet kunne utvides dersom en ikke kunne produsere maten i nord, og viser dermed til en form for proteksjonisme:

Er du innafor Nordland, Troms og Finnmark er du lokalt. Trøndelag kan også være lokalt noen ganger. Hvis vi ikke har det her oppe, kan det være lokalt fra andre steder. Men vi foretrekker det som er produsert her oppe. (Husholdning 1)

Lokalmat er også relatert til følelser, relasjonelle verdier og lokal identitet. Dette illustreres blant annet i et utsag fra en informantene som beskriver lokalmat som et begrep fylt med kjærlighet, i tillegg til å handle om lokal tilhørighet og drivbarhet for produsentene:

Lokalmat er produsert og videreforedlet lokalt. Har ikke mer å legge i det enn at det er et godt og varmt begrep med mye kjærlighet i nord. Mye positivt med det. Lokal tilhørighet, at den er kortreist. Også det at folk kan leve av det de holder på med og merutbytte til de som driver. (Offentlig 2)

De overnevnte eksemplene oppsummerer ulike elementer som inngår i forståelsen av begrepet lokal mat. I Tromsø defineres lokalt først og fremst ut fra geografisk nærhet, enten i form av distanse eller regionale grenser. Forståelsen av geografisk nærhet kan derimot variere fra en radius på en- to timers kjøring med bil, til å inkludere et geografisk område som f.eks Tromsø kommune. Det understrekes dog at maten bør både produseres og selges lokalt for å skape lokal tilhørighet og identitet. I Tromsø ser man også at lokalbegrepet ikke bare handler om geografisk nærhet, men også bærer med seg det relasjonelle og verdisyn i form av følelser og positive ringvirkninger for lokalmiljøet.

Kortreist mat i Tromsø kommune

De fleste informantene skiller svært lite mellom begrepene lokalmat og kortreist mat, og for mange er begrepene synonyme. Det som primært skiller forståelsen av begrepene, er at transportveien i større grad tas mer inn i diskusjonen rundt begrepet kortreist. Denne produsenten belyser dette, samtidig som vedkommende også forteller om relasjonsaspektet ved begrepene:

Det [kortreist] definerer jeg på samme måte som lokalmat. Ikke reise mer enn to timer. Kort vei mellom produsent og kunde. Det viktige er at lokalmat skaper relasjon mellom produsent og sluttforbruker. (Næringsaktør 1)

Denne husholdningsinformanten forsto begrepene lokalt og kortreist som synonyme og forklarte det slik:

Lokalt og kortreist er for meg det samme. Lokalmat er produsert i nærområdet, og da blir det jo kortreist. (Husholdning 2)

En offentlig informant bemerket at begrepet kortreist handler om redusert transportavstand relativt til andre alternative produkter:

[Kortreist] er mer relativt. Ingen bestemt avstand. Epler fra Trøndelag er kortreist i forhold til utlandet. ... kortreist er bedre når det gjelder å kunne minske transportveien. Tenker vi nasjonalt, må det i hvert fall være fra Nord-Norge. (Offentlig 3)

Bynært landbruk

Begrepet bynært landbruk forstås av informantene som landbruk i nær tilknytning til by. Flere trekker frem produsentenes mulighet til å utnytte byen som en fordel i forhold til markedstilgang og inntjening, og byens innbyggers mulighet til å reise til gården med enkelhet. En offentlig informant forsto begrepet slik:

Der er det ingen absolutt avstand. En må kunne utnytte byen (...). Altså har du gårdsbutikk hvor du da kan selge til ..., at en kan kunne utnytte at en ligger nærme byen, helt enkelt. At innbyggere lett kan reise dit, eller at du lett kan reise til byen. Landbruk som ligger nært en større by. (Offentlig 3)

Husholdningsinformantene la vekt på at bynært landbruk innebærer at det er enkelt å komme seg dit. En av informantene, som bor sentrumsnært, mente at bynært landbruk ikke kunne være lenger unna byen enn at vedkommende kunne sykle til gården. En annen innbygger beskrev bynært landbruk slik:

Bynært landbruk, da tenker jeg gårder som er litt utenfor byen. Fastlandet på begge sider av byen har gårder som ikke er så langt unna byen. Du må liksom ikke kjøre tre timer dit, mer 30 til 40 minutter. (Husholdning 2)

Et annet viktig perspektiv for informantene var muligheten til å kunne se at dyrene hadde det bra. Dette er en positiv faktor ved det bynære landbruket, og som øker betalingsviljen:

Det er jo Widding gård. Ringvassøya, Bull gård. Eide Handel kjøper jo lokalt og tilbereder det. Så lenge det er i nærområdet og du kan se at dyrene har det bra. Da kan jeg gjerne betale ekstra også. Det går helt fint. (Husholdning 3)

Det er også utfordringer relatert til å drive bynært landbruk, da jordbruksarealet også er attraktivt til andre formål, som for eksempel boligutbygging. Bynære gårdbrukeres utsatte posisjon, med tanke på arealpress og ønske om å nedbygge bynære landbruksarealer, illustreres av følgende sitat:

[bynært landbruk] ... da har du dyrkamarka i rushtrafikken. Jeg definerer ikke meg selv som bynær. Bynært landbruk er egentlig et handicap i landbruket. Utsatt for opsjoner [for kjøp av areal] ... De har vært flinke på Berg med å utnytte nærhet til byen. ... [men] hele Kaldsletta ble rasert med forslag om nedbygging. (Næringsaktør 1)

Studiet viser at det er lite som differensierer forståelsen av begrepene «kortreist» og «lokalt» i Tromsø kommune. Lokalmat er i noe større grad knyttet mot lokale mattradisjoner og stedsidentitet, mens kortreist mat primært viser til transportvei mellom produsent og forbruker. Dette skillet kan derimot synes å være mindre i Tromsø enn steder med sterkere mattradisjoner³. Når det gjelder forståelsen av begrepet «bynært landbruk» så legges det særlig vekt på to faktorer; muligheten for produsenten å kunne utnytte byen som en fordel i forhold til markedstilgang og salg, og kort og enkel inn- og utfart mellom byen og gården og hvor forbruker har mulighet til å besøke og knytte relasjoner med gården/gårdbruker. I tillegg står produsentene ovenfor utfordringer i forhold til arealpress.

³ Relasjon mellom sterke mattradisjoner og forståelse av lokalmatsbegrepet er adressert i et Include studie om «local food systems» som er i review.

Lokalmat og bynært landbruk - motivasjon og hensikt

Etter å ha avdekket forståelsen av begrepene lokalmat, kortreist mat og bynært landbruk i det foregående kapittelet, vil vi i dette kapittelet sette søkelys på motivasjonen for å drive, støtte og handle lokal og kortreist mat og de barrierene produsenter og forbrukere møter.

Produsentperspektivet

Motivasjon og mangesysleri

De utvalgte lokalmatprodusentene er bynære og alternative gårdbrukere og initiativtakere for alternative distribusjonskanaler. De driver blant annet med kjøttproduksjon, med storfe og geit, planter, bær og grønnsaker, kylling og egg. Bøndene kjennetegnes ved å produsere i relativt liten skala og gjerne der de kombinerer flere typer produkter og aktiviteter (mangesysleri). De produserer både råvarer og foredler produkter.

Motivasjonen til produsentene for å produsere lokalmat handler ofte om å ta vare på familiebruk og tradisjoner. Gårdene har ofte vært i familiens eie i over flere generasjoner, og flere uttrykker en følelse av ansvar og stolthet for å bevare drifta og bringe gården videre. Mange av produsentene bor sammen med, eller i nær tilknytning til flere familiemedlemmer, som kan strekke seg over flere generasjoner; barn, foreldre og besteforeldre, og noen ganger bor også søsken, onkler, tanter og søskenbarn i nærheten. Mange har tatt utdanning innenfor andre felt og bodd andre steder i landet, for så å komme tilbake og ta over gården senere når de etablerer egen familie. En produsent illustrerer denne syklusen, når vedkommende forteller om seg selv og sin bakgrunn:

[Vi] driver gården sjøl, men har også familie på gården som hjelper til. Foreldre, samboer og barn. Driver med villsau og eggproduksjon, grønnsaker og potet. Jeg er bonde, vaktmester, traktorfører og gjør det som trengs (...). Jeg flytta fra byen (...). Jobba innenfor en annen bransje. Har ingen landbrukserfaring annet enn at jeg vokste opp på gården. Gården ble ikke drevet da. Når samboer og barn kom og gården sto for nedfalls, så flytta vi hjem. (Næringsaktør 2)

Videre så motiveres produsentene av livsstilen, trivsel og familie, men poengterer at det er vanskelig å få gårdsdriften til å gå rundt økonomisk. Vedkommende uttrykker det slik:

Hovedmotivasjonen er å skape den hverdagen man ønsker. Arbeidsplass der man vet man trives. Jeg liker jobben, liker å jobbe med mannen min. (...) Hva kan vi gjøre for å faktisk tjene penger. Vi er ikke interessert i å jobbe på dugnad. Vi har samme melkevoté nå som mamma hadde for 15 år siden. Prisen på melka er lik, men kostnader på driftsutstyret har eskalert. (Næringsaktør 3)

Utfordrende økonomi var et gjennomgående tema blant gårdbrukerne. En familiegård vi besøkte kunne fortelle at de er tre voksne som lever av driften; et ektepar og deres sønn. I tillegg har de en ansatt i 50% stilling. Etter at sønnen har fått sin inntekt er det ikke mye igjen for ekteparet. Utfordringen med lav timelønn og mye dugnadsarbeid relatert til lokalmatsproduksjon understøttes av flere produsenter, og beskrives blant annet som følgende:

Jeg tar ikke ut mye personlig lønn. Jeg har utgifter og arbeidstakere som jobber 50%. Jeg tar meg veldig lite fri, kjæresten min hjelper meg mye. (Næringsaktør 4)

På grunn av begrenset inntjening på gårdsdrifta er småskala jordbrukerne nødt til å ha mange bein å stå på for å tjene til livets opphold. Mange har andre jobber på siden av gårdsbruket. De har enten egne selskaper utenfor gårdsdrifta der de jobber 50-100 % eller har stillinger i det offentlige. Felles for dem er også at de videreutvikler/foredler produktene sine og selger dem gjennom andre distribusjonskanaler enn den tradisjonelle løsningen med samvirket/grossister og matkjeder. Gjennom direktesalg kan de ta bort fordyrende mellomledd i verdikjeden, og på denne måten øke egen inntjening uten å øke utsalgsprisen til forbruker. Dette gir dem også en mulighet til å selge opplevelser og historier framfor kun et produkt.

Bondens marked og REKO-ringene er eksempler på kanaler for direktesalg. Kanalene blir brukt av dem som produserer kjøtt, grønt, poteter, bær, og de som foredler lokalmatprodukter «på kjøkkenbenken». REKO-ringene er særlig viktig for nyoppstartede lokalmatprodusenter da dette er mest kostnadseffektivt. Produsentene opplevde også at det var stor bredde i kundene som handlet på REKO med alt fra småbarnsmødre, matentusiaster (feinschmeckere), og pensjonister, men mindre av studenter.

Kjøtt som omsettes gjennom direktesalg blir gjerne slaktet gjennom Nortura og kjøpt tilbake av produsenten. På denne måten kan produsenten selge kjøttet direkte til forbruker under sitt eget merke og historiefortelling. Sitatet under illustrer hvor viktig direktesalg er for produsentene:

Salgsmåten og produktet har vært likt hele veien [selger kjøtt eskevis direkte via nett]. Vi videreforedler en del kjøtt til pølser og kjøttdeig for å skape variasjon i esken. Det har vi holdt på med ca. 10 år ... Nå har vi lagt om og skal slakte sjøl. Vi har sett at vi er for avhengige av andre. Derfor bygger vi slakteri i samarbeid med en nabo. Vi kan ikke stole på Nortura. ... Var redd nå for at de skulle si at de kunne slakte, men ikke skjære kjøtt til nisjeprodusenter ... Det blir en stor endring i arbeidsmåte. Begynte med det for å være fristilt fra andre. Vi må selge slik vi gjør. Dersom vi selger til samvirke, går vi konkurs. (Næringsaktør 1)

Andre selger sine produkter gjennom gårdsutsalg, med ubetjent salgsbod langs veien eller større gårdsbutikk. På gårdsbutikkene selges både egne og andres produkter. De som har gårdsbutikk og åpen dag er opptatt av at gjestene skal oppleve og få et forhold til hvor kommer fra og hvordan mat produseres. Noen produsenter selger også produkter direkte til restauranter, kafeer og delikatessebutikker. Slike profesjonelle kunder har ofte krav i forhold til volum og leveransetrygghet som kan være vanskelig å innfri for småprodusentene. En produsent serverer mat og opplevelse/historiefortelling i samarbeid med reiselivsnæringen, hvor de bruker lokale produkter.

Det er også flere bynære gårdbrukere som tilbyr gårdsbesøk for barnehage, skole og som et inkluderingstiltak gjennom «Inn på TUNET» ordningen. Slike tiltak er viktige for å skape forståelse for hvor maten kommer fra, bidra til nærmere kontakt mellom forbruker og produsent samt for å gi opplevelse av mestring til de som trenger det.

Ressurser, kompetanse og arena for samarbeid

Som vist ovenfor så kjennetegnes lokalmatprodusentene ved at de driver med mangesysleri og tilleggsnæring for å få gården til å gå rundt økonomisk. Dette krever mye ressurser og kompetanse på et bredt spekter av områder; landbruk og husdyrhold, næringsmiddelproduksjon, entreprenørskap og butikkdrift, og digital og fysisk markedsføring og historiefortelling. Flere av

lokalmatprodusentene er svært ressurssterke. De har gjerne utdanning som ikke er tilknyttet landbruk, og de trekker ofte på hele storfamilien.

Når det gjelder kontakt og samarbeid mellom jordbrukerne, finner vi at det er begrenset kontakt og samarbeid mellom produsentene i Tromsøregionen. Produsentene har noe samarbeid med de nærmeste nabogårdene om blant annet maskinpark, felles prosjekter som kiosk og arrangementer og beitelag. Produsenter som velger å selge produktene sine på felles plattformer som REKO-ringen og Bondens marked, opplever dette som viktige arenaer der de kan møte kollegaer og utveksle erfaringer. Ut over dette er det få arenaer der produsentene møtes for samarbeid og kompetanseutveksling.

Unge bønder ser kanskje flere muligheter. Tradisjonell melkeproduksjon, geit og lignende kan bli ensomt etter hvert. Det sosiale rundt tilleggsnæringa, bl.a. gjennom REKO-ringen kan kanskje trekke litt. (Offentlig 2)

Produsentene møter også utfordringer ved de økonomiske støtteordningene. Gjennom kommunen finnes blant annet de rettighetsbaserte tilskuddsordningene, støtte til driftsbygninger og tilleggsnæring. Noe støtte får de også gjennom Innovasjon Norge. For mange, spesielt i startfasen, kan denne jungelen med støtteordninger være vanskelig å få oversikt over, som følgende sitat illustrere:

De regionale miljøtilskuddene er vanskelige. Når jeg søkte, så måtte jeg legge inn alle tall, og året etter måtte jeg legge inn tallene på nytt. Fra Innovasjon Norge fikk vi støtte til å bygge ut nye næringsområder. Helt i startfasen var det selvfølgelig mye informasjon og uoversiktlig, men nå går det bedre. (Næringsaktør 3)

Arealpress og -forvaltning

En av de største utfordringene i det bynære landbruket rundt Tromsø av høyt arealpress. Mange er ute etter arealer for eiendom og næringsvirksomhet. For flere jordeiere som ikke driver aktivt jordbruk, er det fristende å kunne selge til slik virksomhet. Disse inngår opsjonsavtaler med utbyggingselskaper. Dette gjør at en del jordbruksarealer står brakk, eller leies ut på korttidsavtaler. Noen produsenter uttrykker vanskelighet ved å få tak i leiejord. Dette gjør at de må jobbe med kortsiktig løsninger og at de ofte må reise langt mellom jordlappene:

...de [utbyggerne] går fra dør til dør og deler ut millioner. Kjøper opsjoner for å få være først i døra i tilfelle endringer i reguleringsplanen til kommunen.. Jeg har ikke selv opplevd dette. Vi vet hvilke gårder som takket ja. De bryr seg ikke om jordbruk. Deres jord ligger i dag brakk eller er leiejord. (...) Det er en utfordring at alt arealet her er delt i mange små teiger. Det gjør det vanskelig å drifte effektivt. Ikke alle naboene vil leie til oss, og vi kjører over lengre avstander for å slå høy. (Næringsaktør 3)

Noen produsenter har også uttrykt bekymring i forbindelse med jordvern i kommunen. I denne sammenheng er det spesielt ett eksempel, om nedbygging av et jordbruksareal på Kaldslett, som kommer opp og virker å ha gjort inntrykk:

[Kaldslett] ble først nedbygd og rasert. Fikk krav om tilbakeføring, men ble ikke drevet. Fikk pålegg om å leie ut. Leide ut til bonde langt ute på Kvaløya som tilfeldigvis var utbygger, men drev ikke. Bonde- og småbrukarlaget påpekte det. Kommunene måtte sende nok et krav. Den saken er et kroneksempel på hvordan det går. Hadde man ikke

hatt en organisasjon som Bonde- og småbrukarlaget. (...) Dette er det viktigste kommunen kan gjøre: Sørge for jordvernet, sørge for oppfølging og drive rådgivning. (Næringsaktør 1)

Matproduksjon i et klimaperspektiv

I et klima- og omstillingsperspektiv er det også relevant å vurdere hvordan jordbruksareal disponeres og utnyttes som ressurs for matproduksjon. I Klimakur 2030 (Miljødirektoratet, 2020), ble det påberopt en overgang i kosthold fra rødt kjøtt til plantebasert kost og fisk. Dette utspillet resulterte i en relativt polarisert kjøtt/ikke kjøtt-debatt. Lokalmatsaktørene i Tromsø kommune støtter det generelle kostrådet fra Helsedirektoratet om å spise mindre kjøtt, men understreker at dette bør oppnås gjennom redusert import av kjøtt. Produsentene legger også stor vekt på argumenter om naturlige og klimatiske forutsetninger for landbruket i regionen, og det meste av jordbruksarealet brukes til å produsere grovfôr.

Vi har nok med de dyra som er resultat av melkeproduksjon. At vi skal bruke landbruksressurser i tetteste kornområder til kyr, burde ikke vært lov. Men, det bør kunne produseres kjøtt der det er utmark ... Veganere har aldri gjort noe galt! De eneste som gjør noe galt der de som importerer kjøtt fra f.eks. Argentina. Vi snakker om klima og så spiser vi kjøtt fra dyr som har levd hermetisert. (Næringsaktør 3)

Flere av produsentene nevner dette og er glade for at det er blitt tatt grep, men synes at den skaden som er gjort er nedslående. Disse funnene indikerer at lokalmatprodusentene motiveres av livsstilen, interesse for gårdsdrift, ansvarsfølelse og stolthet overfor bevaring av familiegården og tradisjoner. Samtidig er de nødt til å tjene til livets opphold. For å få driften av gården til å gå rundt økonomisk har de utviklet ulike driftsmodeller der de kombinerer tilleggsjobber og mangesysleri med direktesalg og opplevelsestilbud. Det er få arenaer for samarbeid og kompetansedeling mellom aktørene, og det som finner er stort sett begrenset til samarbeid med de nærmeste naboene. Høyt arealpress gjør at bynære gårdbrukere må reise langt mellom jordlappene for å sikre nok fôr til dyrene og den daglige driften forstyrres av ferdsel i området. Problemstillingen om å dreie egen produksjon fra kjøtt til plantebaserte matprodukter, ble primært møtt med argumenter relatert til naturlige og klimatiske forutsetninger for landbruket i regionen.

Forbrukerperspektivet – matpraksiser i lokalbefolkningen

Når det gjelder befolkningens matpraksis og motivasjoner for å velge lokalmat så forteller informantene at de stort sett handler lokalmat på Eurospar og Eide Handel (uavhengig forhandler av lokalmat). Samtalen går raskt over på sjømat hos de fleste av informantene når de blir spurt om hvilken lokalmat de handler. Her refererer informantene til lokale forhandlere som Dragøy og Eide Handel, direkte kjøp fra fiskere og egen fangst. Når det gjelder lokale kjøttvarer så nevnes primært pålegg og tradisjonsmat som pinnekjøtt fra Mydland, Aron mat og Solberg Pettersen. Ingen av informantene hadde tatt i bruk REKO-ringen, men de fleste visste om tilbudet. Gårdsutsalg fra bynære landbrukere benyttes av og til, som illustrert i sitatet nedenfor:

Kjører en sjelden gang til Nordgård og de på Berg og handler i det der skuret deres, men vi glemmer litt ofte av det. Kjøper lokal fisk og skalldyr. Som regel kjøper vi dette direkte på mannen sin jobb, han jobber på en fiskeribedrift. Eller så kjøper vi fra Eide Handel eller Dragøy. (Husholdning 4)

Kvalitet, bærekraft og evne til selvforsyning/matsikkerhet, nevnes også av flere av informantene, samt et ønske om å støtte lokale bønder og arbeidsplasser som viktige faktorer for å velge lokalt.

Prøver og å handle lokalt når en handler generelt, at det står «Nyt Norge» på emballasjen. I lys av pandemien som har vært og bondeoppkjøret og alt det her. Tok campingvogna sørover i fjor ned mot Tynset, der er det masse gårder og åkrer, og en ser hvor mye arbeid det er på bønder og hvor lite de får igjen. Vokste opp mye på geitegård, besteforeldrene mine hadde den og onkel tok over. Mye jobb, blir ikke rik på det. Ønsker derfor å benytte det så mye som mulig (...). Man ønsker at arbeidsplasser skal bestå og det går jo til nærmeste naboen. Omsettes det ikke på de plassene blir det færre arbeidsplasser. (...) Viktig med tanke på alt som skjer i verden, krigen i Ukraina for eksempel. (Husholdning 5)

Samtidig er pris et viktig kriterium når de handler mat. De som velger de rimeligste alternativene handler stort sett lokalmat dersom det er på tilbud, eller redusert pris på grunn av dato i dagligvarebutikkene. For andre er ikke prisen like viktig, og de nevner at kvaliteten kan gjøre opp for en høyere pris. Som fellesnevner ønsker de fleste å kjøpe lokalmat når de får muligheten, samtidig så opplever husholdningene økonomiske begrensinger i forhold til bruk av lokalmat og lokale opplevelser.

Pris og kostnader

Informantene har ulike formeninger om hva som er attraktiv og mindre attraktivt ved Tromsø. Det er spesielt én ting de fleste trekker frem; høye levekostnader. Høye boligpriser, drivstoffavgifter, økende matvarepriser og fremtidige bomstasjoner gjør det stadig dyrere å bo i byen:

Mange flytter fra byen på grunn av at ting har blitt dyrt, bompenger og alt det der. Helt rått det de har gjort nå. For oss er det blitt 40.000 kr dyrere her i år å kunne komme seg til jobb. Ikke bare å få hverdagen til å gå opp med fire barn, jobb, skole og barnehage. Men har inntrykk av at nordnorske folk er tilpasningsdyktige, men vil bli tøft for mange når alt blir dyrere. (Husholdning 6)

Utfordringer for husholdningers kjøp av lokale matalternativer og bruk av lokale opplevelsestilbud knyttet til lokalmat handler mye om pris. Noen av informantene oppga høye priser som den bestemmende faktoren for hvilke matvarer de valgte å kjøpe. Som nevnt tidligere kjøper mange lokalmat når det er på tilbud, eller har nedsatt pris på grunn av dato. Dette forklares med at en gjerne ønsker å kjøpe lokalt, men at den må kunne matche andre alternativer når det kommer til pris:

Hvis det er noen hindringer, så går det på pris. Jeg skal gi deg et eksempel: Mydland, som vi bruker en del hadde eget butikkutsalg i Tromsø før. Kunne kjøpe produktene deres rimeligere hos kjedene enn hos de selv. Dermed gikk jo den butikken over ende. Det var kanskje en butikk hvor de ønsket å holde produktene litt eksklusive, men det gikk ikke når butikken solgte de samme produktene til halv pris. (Husholdning 7)

Noen forklarer at deres prisbevissthet kommer av dårlig råd. Økonomi er et sentralt argument for flere samfunnsgrupper som både studenter og småbarnsfamilier. Studenten, er avhengig av å følge et stramt studielånbudsjett for å få hverdagen til å gå rundt. Småbarnsfamilier kan ha høye levekostnader relatert til barna og lang reisevei til jobb:

Der tror jeg også det går på hva folk velger å gjøre. Med tanke på attraktivitet går det nok veldig på pris. Folk må ha råd til å benytte det. Nå tjener jo jeg og mannen min relativt dårlig, og vi har mange utgifter. Vi må regne på matbudsjettet og tenke hva vi kan kutte og bytte ut med tilsvarende lokalt produkt. (Husholdning 5)

For andre betyr ikke prisen like mye og noen mener lokalmaten bør koste mer enn annen mat. Selv om en av informantene var arbeidsufør, valgte vedkommende å handle mer lokalt. For denne personen var de positive aspektene ved å handle lokalt viktigere enn hva maten kostet.

Synlighet og tilgjengelighet

Synlighet og tilgjengelighet er en annen viktig faktor som husholdningsinformantene legger vekt på som utfordringer ved kjøp av lokalmat og opplevelser. Selv om noen vet mye om lokalmatopplevelser som åpen gård, bondens marked, Smak og restauranter, vet flere av informantene svært lite om hva som finnes. De opplever at slike tilbud lite synlige og lite tilgjengelig, bortsett fra det de finner hos Eide Handel og Eurospar. Det de kjenner til av lokale alternativer i dagligvarebutikkene er primært kjøttpålegg. Når det kommer til grønnsaker, sier de fleste at det er vanskelig å vite hva som er lokalprodusert, da det ikke er merket. Opplevelsen av lite informasjon illustreres i følgende sitatet:

Ja, er det synlig er det lettere å velge. Det er egentlig ikke veldig synlig. Noe er det, men ikke alt. I sesong oppsøker vi det. Man må oppsøke det. Veldig lite reklamert for lokalt. Eide er flinke, men det er det eneste. Lite synlig i butikk hva som kommer fra hvor. Der kunne det vært gjort et godt stykke arbeid. (Husholdning 1)

Når det gjelder tilgjengelighet nevnes også; kort sesong, utvalg i butikkene og avstander til utsalgssted. Vekstsesongen i nord er kort, noe informantene er klar over. Dette gjør at en del lokale produkter selges i svært begrensede perioder. Informanter påpeker at utvalget i butikkene kan være lite. Følgende sitat illustrerer hvordan lav tilgjengelighet kombinert med lite synlighet gjør det vanskeligere å handle lokalt:

Tilgjengelighet, kort sesong og det å få tak i det i butikk. Altså det du vet er lokalmat. Kan jo hende at det ligger lokale gulrøtter i butikken, men det står ingen sted. Jeg kjøper jo Mydland og Kuraas fordi jeg liker det bedre enn Gilde. Foretrekker lokalmat hvis det er tilgjengelig og merket. Eurospar er kanskje flinkest på å gjøre det synlig. Prisen er høyere, men ikke noe jeg tar hensyn til. Må oppsøke og finne ut av det selv. (Husholdning 4)

Attraktive opplevelser i Tromsø

Informantene synes Tromsø er urbant men landlig, livlig og inkluderende. Det skjer mye i byen av ulike arrangementer. Folkene i byen er lette å bli kjent med. Tromsø har flott natur og mange tilbud, spesielt innen kulturliv og har mange restauranter. Det er kort vei til naturen, noe som vektes høyt hos de friluftens interesserte:

Det er jo hjemme, plassen i mitt hjerte, selv om jeg blir grå i hårene av ulike ting. Folkene her er lette å bli kjent med og er veldig inkluderende i forhold til andre steder jeg har vært. Fint sted. Har bodd i sentrum i mange år, og det vil jeg nok ikke igjen. Liker å bo landlig, men likevel ganske nært. (Husholdning 5)

Mange innbyggere velger og lager sine egne opplevelser i form av fisketurer og fjellturer, de bruker naturen. Noen bruker mange opplevelsestilbud ofte. Fjellheisen, Polaria, kunstmuseet, slalåmbakken, Tromsøbadet og Villmarkssenteret kommer ofte opp ... En informant påpeker at bil ofte er en forutsetning for å få ta glede i lokalmatstilbud og opplevelser:

[vi] har ikke vært på åpen gård. Har gjort mer om vi hadde bil. Ikke så lett å komme seg til slike tilbud. Hadde stått mer fritt til å gjøre slike ting. (...) Vet ikke om ting. Jeg tror ikke jeg har en god nok plattform til at det dukker opp i Facebookfeeden, for eksempel. (...) Vi velger nok det som er standard å gjøre i Tromsø. Vi googlet en gang «turist i Tromsø» ... Da valgte vi jo de tilbudene som var lette å komme seg til, ikke var så dyre og ikke tok hele dagen. (Husholdning 2)

Funnene indiker at lokalmat så oppleves som mindre tilgjengelig for flere av informantene. Dette er enten basert på økonomiske utfordringer ved høye levekostnader, som gir dårlig råd og begrenset mulighet til å kjøpe lokalmat og opplevelser eller tilgjengelighet. Flere har problemer med å finne fram til lokalmat og lokale opplevelser da disse tilbudene er lite synlige og det er lite kjennskap til produktene. Dette gjelder både synlighet i butikk og kjennskap til alternative distribusjonskanalene for direktesalg. Tilgjengeligheten påvirkes også av kort vekstsesong og lang reisevei til utsalgsstedene. Lang reisevei til lokale opplevelsestilbud og utsalgssteder gjør at noen husholdninger, særlig om de ikke har bil, velger å ikke handle.

Kommunen og det offentlige virkemiddelapparatet

Representanter for Tromsø kommune og andre aktører innen det offentlige virkemiddelapparatet som vi har snakket med uttrykker alle en interesse for og ønske om å støtte bynært landbruk og lokalmatprodusenter.

Fra kommunen sitt perspektiv så vurderes bynære landbrukere primært som en landbruksaktør, som blir ivaretatt av seksjon for klima, miljø og landbruk, med fokus på tilskuddsordninger for aktive gårdbrukere og arealforvaltning. Kommunen drifter også «inn på tunet» og andre gårdsbesøksordninger for skole og barnehage. Kommunen er i mindre grad en støttespiller til det øvrige mangesystemet som bynære landbrukere og lokalmatprodusenter bedriver og er avhengig av for å overleve økonomisk. Disse tilleggsaktivitetene sogner mer under seksjon for samfunn, innovasjon og næring. Ut fra intervjuene ble det dannet et inntrykk av at lokalmatprodusentene har mindre kontakt med denne seksjonen og at det er lite samspill seksjonen seg imellom. Inntrykket illustreres blant annet med følgende sitat:

Det er en stor organisasjon. Mange gjør litt på sine områder. Vi tilrettelegger for at reiselivet ser muligheter og inkorporerer det. Eller at matproduksjon er en del av opplevelse og øker verdiskapningen i Tromsø. (Offentlig 4)

Innenfor kommunen er det først og fremst fiskeri som har fått et større fokus som lokalmat. Inntrykk fra intervjuene våre er også at seksjon for samfunn, innovasjon og næring i liten grad er koblet på utvikling av lokalmat i kommunen. Det er i første rekke med tanke på reiseliv hvor at de ser de har en rolle. På Partnerseminaret i april 2022 ble sentrale aktører fra det offentlige virkemiddelapparatet samlet for å diskutere hvordan bynært landbruk og lokalmatproduksjoner kan vitaliseres og hvordan dette kan samspille med behov for bærekraftig samfunnsomstilling og mer

miljø- og klimavennlig mat. På seminaret kom det blant annet fram at aktørene ikke hadde noe fast arena for jevnlig dialog.

Kompetansenettverket for Lokalmat i Nord-Norge (NIBIO) er en av disse aktørene. Fokuset til Kompetansenettverket er primært på matforedling. Vårt inntrykk av begrenset samarbeid mellom Kompetansenettverket og kommunen ble forsterket da informanter fra kommunen ble overrasket over å høre hva som er Kompetansenettverkets virkeområde:

Det visste jeg ikke og det er jo veldig interessant. Veldig rart at Nibio ikke sitter på det leddet. Da vet jeg ikke hvem som sitter med det.. Dette var en ny problemstilling for meg. Mulig kommunen har en rolle der i framtiden som et bindeledd. (Offentlig 5)

Som nevnt innledningsvis har kommunen også mulighet til å støtte lokalmatprodusenter gjennom sin rolle som innkjøper. Kommunen har mulighet til å bruke lokalmat i egne kantiner og andre serveringstilbud innad i organisasjonen. En utfordring her er en forståelse av at regelverket for offentlige anskaffelser hindrer denne muligheten:

En ting som på en måte buttrer imot er at det har vært interesse for kommunen å kunne kjøpe inn lokalmat til møter og den slags. Store begrensninger i avtaler og lovverk. Ikke så enkelt å si at en skal kjøpe lokalt på grunn av konkurranse og liknende. (Offentlig 3)

Til sist nevnes utfordringen med kapasitet og ressurser. Kommunen har hatt store og ambisiøse mål for landbruket i sine tidligere landbruksplaner, og andre offentlige planverk. Utfordringen for å kunne gjennomføre de ambisiøse målene har ligget i gjennomføringsevne. Mangel på sysselsatte har gjort at seksjonen for klima, miljø og landbruk har måttet prioritere de lovpålagte oppgavene først. Dermed har en ikke kunnet gjennomføre på de andre, ikke lovpålagte delene av arbeidet. Dette har gått på bekostning av det meste av fremmede arbeid for lokalmaten og bynært landbruk i kommunen:

Vi jobber alt for lite med lokalmat. Tromsø utarbeidet en landbruksplan som gjaldt fra 2013 – 2016. ... Det var en del av strategien og det ble beskrevet en del tiltak. Dette er tiltak vi ikke har fått jobbet med ... Vi har mange lovpålagte oppgaver vi må gjøres først, og disse oppgavene er ikke lovpålagte. Dette er oppgaver som gjerne skyves på når det ikke er nok tid. (Offentlig 2)

Slik jeg tenker må man tenke litt over at ønsket om å drive med lokalmat må drives av de aktive. Den her tanken om at kommunen skal «pushe» på og fortelle hva folk skal drive med, har jeg dårlig tro på. Men en kan tilrettelegge, bl.a. gjennom torgsalg og at det finnes salgsområder, hjelpe med informasjon etc. Vi prøver å være pådrivere gjennom flere tiltak, hjelpe folk med midler til å sette i gang, dette er ting vi kan bidra med (Offentlig 2)

Når det gjelder lokalmat sin rolle i et klima- og omstillingsperspektiv er kommunen oppmerksom på behovet for en overgang til et mer plantebasert kosthold blant befolkningen, men har erfaringer med at er en krevende prosess å endre folks kostholdsvaner:

Bare det å tilby vegetaralternativ viser seg ikke å være så lett. Ikke alltid en får det i kantina på Rådhuset for eksempel. Vet ikke hvorfor. Tror det er en tro på at ingen spiser det. (Offentlig 5)

Kommunen ser med interesse på muligheter for å øke den lokale produksjonen av grønnsaker og bær. Kommunen er opptatt av det ikke er en kjøtt/ikke-kjøtt debatt. De ser heller et behov for å øke jordbruksproduksjon ved å støtte eksisterende kjøtt og melkeproduksjon og samtidig øke produksjon av plantebasert kost:

Vi har kun 68 gårdbrukere igjen. 6 driver med melkeproduksjon med ku, 7 med geit, 4 med amme kyr og 39 med sau. Skogen og arealene gror igjen. Den diskusjonen om rødt kjøtt er delvis meningsløs. Men fortsatt mange muligheter for grønnsaksproduksjon og potet. ... Vi trenger å støtte opp om de brukene vi har igjen. Samtidig skal vi bli flinkere på å støtte grønt, potet og bær. Der er det et stort potensial. (Offentlig 2)

De offentlige informantene er opptatt av de naturlige og klimatiskeforholdene som setter rammer for hva som er økonomisk og praktisk mulig å produsere i kommunen, samtidig ser at de at det er et utviklingspotensial for økt produksjon av plantekost kanskje ikke utnyttes fullt ut i dag.

Jeg synes det er veldig flott med de som tar initiativ til grønnsaksdyrking, ja utvikle nye ting også her i nord, og man ser jo at noen får det til. Så det er viktig å ikke bare si at i nord er det kun gress som er mulig. Enkelte er veldig tydelig på at det ikke vil være mulig, og da er det er jo også litt med hvilken skala man snakker om. Jeg tenker det er spennende også at klima kan føre til muligheter med varmere temperatur. Samtidig så tenker jeg at det er viktig å ikke stemple kjøttproduksjon som en klimaversting og ta Klimakur⁴ helt ut, og faktisk redusere storfe og sau med 70% eller hva de vil. Da må man jo heller bare tenke at man sørger for å produsere det som egner seg der det egner seg best. (Offentlig 1)

Resultatene antyder at det er begrenset dialog og samarbeid mellom ulike enheter i kommunen og det øvrige virkemiddelapparatet i forhold til lokalmat. Lokalmatsprodusenter som også driver med landbruk har primært kontakt med avdeling for klima, miljø og landbruk, selv om de ofte også driver med samfunn, innovasjon og næringsaktivitet. Funnene indikerer videre at Tromsø kommune primært har tradisjon for å innta en tilretteleggerrolle, men at initiativet kommer fra aktørene selv. Kommunen har heller ikke tradisjon for å bruke sin rolle som innkjøper for å fremme etterspørsel etter lokalmat. Jevnt over er det utfordrende å finne tid og ressurser til aktiviteter ut over det som er lovpålagte oppgaver. I et klimaomstillingsperspektiv opplever også kommunen at det er utfordrende å endre folks vaner, både når det gjelder valg i forhold til kosthold og næringsvei.

⁴ Se referanse Miljødirektoratet (2020).

6. Oppsummering og veien videre

I denne studien har vi, i samarbeid med Tromsø kommune, utforsket hvordan kommuner kan bidra til å etablere kortreiste kretsløp for mat, inkludert bynært landbruk. Vi har også sett på hvordan lokalmat kan bidra til bærekraftig samfunnsomstilling og mer miljø- og klimavennlig mat. I rapporten argumenterer vi for at lokalmat og bynært landbruk kan spille en viktig rolle i omstillingsarbeidet til Tromsø kommune. Dette baseres ikke bare på argumenter om matsikkerhet, selvberging og kortere transportvei for matvarer. Vi legger også vekt på verdien av attraktive lokalsamfunn for bærekraftig samfunnsomstilling, og hvordan lokalmat bidrar til utviklingen av slike attraktive lokalsamfunn.

Oppsummeringen er strukturert etter studiets tre problemstillinger:

1. *Bidrar, og i så fall på hvilken måte, kortreiste matstrategier til lokal bærekraft og stedsutvikling?*
2. *Hvilke barrierer eksisterer mot kortreiste matstrategier?*
3. *Hvilke implikasjoner kan trekkes fra prosjektresultatene med tanke på kommunens arbeid med kortreiste matstrategier i et omstillingsperspektiv?*

Lokal bærekraft og stedsutvikling

Lokalmat og bynær småskala landbruk skaper direkte relasjoner mellom forbruker og produsenter av mat, og mellom natur og nærmiljø. (Enthoven and Van den Broeck, 2021). På denne måten kan lokalmat bidra til økt mangfold og robusthet i landbruket, identitet og stedstilknytning (Feagan, 2007), og er sentral i utviklingen av attraktive lokalsamfunn (Wang m. fl. 2016). og dermed et mulig viktig ledd i omstilling til mer klima- og miljøvennlige samfunn. Verdien av lokalmat og kortreist mat i slike omstillingsprosesser er imidlertid kontekstavhengig og må forstås ut fra forbrukerens verdier og stedsidentitet (Schnell (2013).

I Tromsø kommune benyttes begrepene kortreist mat, lokalmat og bynært landbruk, når det er snakk om lokal produsert mat. Forbrukerens er positiv til lokal produsert mat. Deres forståelse av kortreist mat og lokalmat er primært relatert til geografiske distanse og transportvei mellom produsent og forbruker. Det forutsettes også at maten er basert på lokale råvarer, som produsenten kan produsere selv eller *kjøre* av andre lokale aktører (lokalmatprodusenter behøver ikke være primærprodusenter, med produktet bør være foredlet og distribuert lokalt). Produsentene legger derimot større vekt på tradisjoner og lokal identitet i sin forståelse av lokalmat, i tillegg til geografisk distanse. I Tromsø kommune er fisk og fiskeprodukter i større grad assosiert med begrepet lokalmat, enn landbruksprodukter. Det bynære landbruket forstås både ut fra geografisk nærhet mellom gårdbruker/lokalmatprodusent og et større marked med forbrukere (by område).

De fleste forbrukerne handler lokalmat på ordinære matbutikker, og ikke gjennom alternative salgskanaler (REKO, gårdsutsalg, nettsalg, Bondens marked) som skaper direkte kontakt mellom

forbruker og produsent. Ved å handle på ordinære matbutikker reduseres lokalprodusentenes mulighet til å knytte stedsidentitet til produktene gjennom historiefortelling og skape direkte relasjon mellom forbruker og produsent. Produsentene opplever derimot at de alternative salgskanalene er svært viktig for salget av deres produkter. Ønske om direkte kontakt med forbruker gjennom alternative salgskanaler indikerer at lokale jordbruksprodukter har stort potensial til å bidra til å skape økt stedsidentitet og stolthet til lokalsamfunnet. Disse alternative kanalene kan i større grad kan lede til sosiale møteplasser og forståelse for bærekraftige kortreiste kretsløp. Lokalmat, som et fenomen, kan dermed bidra til å endre hvordan husholdninger tenker og forholder seg til forbruk - kvalitet framfor kvantitet og ydmykhet i forhold til naturressurser og matproduksjon. Utviklingen av alternative salgskanaler er eksempler på nye institusjoner og praksiser som utfordrer eksisterende strukturer i det konvensjonelle matsystemet. Slik restrukturering av etablerte systemer er sentralt og en forutsetning for å lykkes med bærekraftige omstillingsprosesser.

Barrierer mot kortreiste matstrategier

I løpet av studien har vi avdekket flere barrierer mot utviklingen av kortreiste matstrategier og bynært landbruk for en bærekraftig samfunnsomstilling. For det første er pris en viktig barriere. Lokalmat dekker et bredt spekter av produkter, på alle prisnivå. Det er allikevel en kjensgjerning at lokalmat ofte er i et høyere prissjikt, og gjerne betegnes som kvalitetsprodukt. Selv om produsentene mener at det er stor kjøpekraft blant deres kunder, og kjøp av lokalmat handler om prioriteringer, så er det flere husholdninger som opplever pris som en viktig barriere for å handle lokalt. I praksis blir dermed lokalmat som næringsmiddel og som symbol for lokale verdier og stedsidentitet et gode som til dels kun er tilgjengelig for de med høyere kjøpekraft. Dette betyr samtidig at andre grupper i samfunnet er mer ekskludert fra disse attributtene ved et attraktivt lokalsamfunn. Samfunnsomstillingsprosesser forutsetter at større deler av samfunnet føler engasjement til omstillingsprosessene. Det å gjøre lokal mat tilgjengelig og relevant for større deler lokalbefolkningen for eksempel ved å tilrettelegge for alternative salgskanaler og møteplasser mellom produsenter og forbrukere av lokalmat, kan derfor være en nøkkel for kommuner som ønsker å utvikle sin lokale matsektor og samtidig adressere spørsmål om matrettferdighet.

Tilgjengelighet er også beskrevet som en sentral barriere fra forbrukerne i Tromsø kommune. Produsentene viser til viktighet av de alternative salgskanaler (REKO-ring, gårdsutsalg, nettsalg, Bondens marked) som skaper direktesalg mellom kontakt mellom forbruker og produsent. Utfordringen med disse salgskanalene er at forbruker opplever den som lite tilgjengelig både i forhold til informasjon og fysiske tilgjengelighet. Det er vanskelig for innbyggere/forbrukere finne fram til lokalmatprodusenter – deres produkter og utsalgssteder. Videre så er lokalmatprodusentenes egne utsalgssteder ofte tidsmessig svært begrenset (Bondens marked og utleveringstidspunkt for REKO-ring), og vanskelig tilgjengelig med offentlig transport (f.eks gårdsutsalg og REKO-ring utlevering på parkeringsplass). Som et resultat handler forbrukerne primært den lokalmaten som er tilgjengelig på matbutikken. Her er utvalget av lokalmat begrenset, og i mindre grad løftet fram som et lokalt produkt. Man mister også i stor grad muligheten for å skape relasjoner mellom produsent og forbruker og gjennom dette øke kunnskap og endre holdninger til mat og matproduksjon. Omstilling handler også om å restrukturere institusjoner, regimer og markeder. Det å skape alternative omsetningsmuligheter bygget på lokale ressurser kan være en del av dette gjennom å skape alternativer til globale og på mange måter ikke bærekraftige

matsystemer. Lokalmaten blir dermed et generisk produkt, på lik linje med konvensjonelle matprodukt. Som et resultat er det vanskeligere å argumentere for en høyere pris på produktet, og det etableres ingen relasjon mellom forbruker og produksjonen (produsent, lokale tradisjoner, natur og miljø).

Det er en begrenset interesse og forståelse blant forbrukere om at rødt kjøtt har en negativ klimaeffekt. Lokalt legges det vekt på at det i kommunen er best egnet med kjøtt og melkeproduksjon på grunn av naturlige og klimatiske forhold, opprettholdelse av kulturlandskap og at lokale grasressursene må utnyttes. Redusert forbruk av rødt kjøtt bør balanseres gjennom redusert import. Tall fra kommunen viser at det i løpet av de siste 20 årene har vært en kraftig reduksjon i produksjon av blant annet potet. I en omstillingsprosess er viktig å få fram at det også er mulig å produsere andre ting enn gress i nord. Da er det også nødvendig å vurdere forutsetninger (og skala) for å lykkes med produksjon av plantekost i Nord-Norge.

Areal- og ressurspress er, for bynære landbruksaktørene, barrierer for videre utvikling av kortreiste matstrategier. Som tidligere nevnt har det bynære landbruket et stor potensial for å bidra til utviklingen av attraktive lokalsamfunn. Dette potensialet er ikke hentet fullt ut i Tromsø kommune. Bynære gårdbrukerne er i stor grad opptatt med å få gårdsdriften til å gå rundt (produksjonsorientert), og har mindre kapasitet til å utvikle konsept som bidrar til samskaping av natur- og landbruksbaserte opplevelser. I istedenfor så oppleves «besøk» av nysgjerrige innbyggere på landbrukseiendommen som støy og forstyrrelser for dyra og gårdsdrifta. I tillegg opplever bynære landbruksaktører arealpress som en konstant trussel for effektiv og langsiktig drift. Gårdbrukerne har blant annet problemer med å få leie jordbruksteiger som er sammenhengende, nær egen gård og på langsiktige avtaler. Dette arealpresset er med på å hindre utviklingen av gårdsdriften.

Tiltak og anbefalinger

I vårt arbeid med studien har vi identifisert et sterkt lokalt engasjement for lokalmat i Tromsø kommune, men at kjennskap til lokalmatstilbudet er begrenset og oppleves som lite tilgjengelig. Basert på våre resultater og funn ønsker vi å trekke fram noen anbefalinger og forslag til tiltak som Tromsø kommune kan bruke i sitt videre arbeid med bynært landbruk og kortreist mat i et omstillingsperspektiv.

1) Først vil vi trekke fram Tromsø kommunes handlingsrom og potensial i rollen som samfunnsaktør, ved å i større grad fasilitere og initiere omstillingsprosesser i bærekraftig og sirkulær retning. Dette kan innebære å koble lokale næringsaktører i nettverk og igangsetter prosesser i lokalsamfunnet for bærekraftig omstilling. Det kan også innebære at kommunen er i dialog med lokale aktører inkludert befolkningen for å få innspill til gode omstillingsideer⁵.

2) Kommunen har en viktig rolle å spille for å tilrettelegge for markedsplasser der lokalmatprodusenter og forbrukere kan møtes. Tromsø kommune kan bidra til å øke innbyggernes kjennskap og tilgang til lokalmat ved å ta initiativ til å samle informasjon om lokalmatprodusenter i

⁵ Kommunen kan blant annet bruke innkjøpsmakt for å skape etterspørsel, tilgjengeliggjøre og spre kjennskap om lokalmat til flere samfunnslag i kommunen. Flere norske kommuner benytter mulighet for sesongbasert innkjøp og andre tilpassede kravspesifikasjoner for å sikre innkjøp og bruk av lokalmat i kommunens kantiner og matutlevering. Dette temaet er derimot behandlet i mindre grad i arbeidet med rapporten.

kommunen på et lett tilgjengelig sted – både fysisk og digitalt. Det er ønskelig med både bedre og mer tilgjengelige byrom for omsetning av lokalmat til en kostnad som økonomisk pressede lokalmataktører har råd til. Nye omsetningskanaler være et bidrag til å restrukturere globaliserte og kjededominerte markeder. Restrukturering av blant annet markedsstrukturer er vesentlig for bærekraftig omstilling (Abson m. fl., 2022).

3) Videre så viser studien at lokalmatprodusenter må beherske et bredt spekter av arbeidsoppgaver, da de kombinerer matproduksjon/gårdsdrift med annen næringsvirksomhet i tilknytning til eller utenfor gårdsdrifta. I tillegg til å ha kompetanse på matproduksjon og eventuelt gårdsdrift, må produsentene også ha kompetansen innen entreprenørskap og forretningsmodellutvikling, salg og markedsføring på tradisjonelle og digitale plattformer. Som kjent fra entreprenørskapsteori har entreprenøren en tendens til å sette søkelys på produkt og produktutvikling, og bruker mindre tid på interaksjon med kundene. Holdningen er at «et godt produkt selger seg selv». Dette produktfokuset forsterkes ved at avdelinger i Tromsø kommune og andre virkemiddelaktører har splittet opp og fordelt seg imellom ansvaret for landbruksaktivitet, produktutvikling og salg, uten å se prosessen under ett i en tjenestedesing perspektiv. Tromsø kommune kan her ta en rolle for å skape dialog og koble virkemiddelapparatet for å gi et mer helhetlig støttetilbud til lokalmatprodusentene.

4) Debatten som omhandler produksjon og forbruk av rødt kjøtt i et klimaperspektiv, viser at endring i adferd er utfordrende både blant forbrukere og produsenter. Dette illustrerer at dypere samfunnsomstilling ofte blir møtt med motstand som krever omfattende dialog og diskusjon for å gi rom for ulike perspektiver. Kommunene spiller en viktig rolle som tilrettelegger og som premissleverandør i omstillingsdebatten mot et bærekraftig samfunn.

5) Tromsø kommune har i tidligere landbruksplaner og i arealplanarbeidet et fokus på jordvern i bynære områder. Studien påpeker at arealpress er en stadig barriere for utvikling av kortreiste matstrategier da bynære jordbrukere har utfordringer med å få tilgang til langtidsleie av jordbruksteiger som er i sammenhengende og i nærheten av egen gård. Studien underbygger dermed viktigheten av kommunes arealplanlegging, og viser til behov for politisk tydelighet, oppfølging av vedtak, og langsiktighet. Større interaksjon og samskaping av opplevelser mellom kommunens innbyggere og bynære landbruksaktører kan videre bidra til større verdiskaping ved bynært landbruk (både i form av opplevelser og økonomisk) og økt oppslutning om arealvern blant befolkningen.

7. Referanser

- Abson, D. J., Fischer, J., Leventon, J., Newig, J., Schomerus, T., Vilsmaier, U., von Wehrden, H., Abernethy, P., Ives, C. D., Jager, N. W., & Lang, D. J. (2017). Leverage points for sustainability transformation. *Ambio*, 46(1), 30–39.
- Adams, D. C., & Adams, A. E. (2011). De-placing local at the farmers' market: consumer conceptions of local foods. *Journal of Rural Social Sciences*, 26(2), 4.
- Amundsen, H. & Westskog, H. (2018). "Omstilling til lavutslippssamfunnet – Hvordan kan kommunene bidra?" In *Grønn omstilling - norske veivalg*. Red. Håvard Haarstad and Grete Rusten. Oslo: Universitetsforlaget.
- Chi, K.R., MacGregor, J., King, R. (2009). Fair miles: Recharting the food miles map. A joint publication between IIED and Oxfam GB.
- Christiansen, E. & Rathje, P. (2015) "Omstillingsledelse med katalysator". Fra Erhvervshåndboken Klimaledelse. Alborg Universitet og Sønderborg Project Zero.
- DesRivières, C.P., Chuenpagdee, R., and Mather, C. (2017). Reconnecting people, place, and nature: examining alternative food networks in Newfoundland's fisheries. *Agriculture & Food Security*, 6(33), (1-11). Doi: 10.1186/s40066-017-0112-x
- DeWeerd, S. (2009). Is local food better? *World Watch Magazine* May/June: 6–10.
- Enthoven, L., & Van den Broeck, G. (2021). Local food systems: Reviewing two decades of research. *Agricultural Systems*, 193, doi: <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2021.103226>.
- Eldby, H. (2016). The Development of Farming in Troms County (In Norwegian). Agri-Analyse Report 4/2016. <https://www.agrianalyse.no/getfile.php/13671-1513245629/Dokumenter/Dokumenter%202016/Rapport%204%20-%202016%20Utviklingen%20i%20jordbruket%20i%20Troms-korr.pdf>
- Ericksen, P. J. (2008). Conceptualizing food systems for global environmental change research. *Global environmental change*, 18(1), 234-245.
- Eriksen, S. N. (2013). Defining local food: constructing a new taxonomy—three domains of proximity. *Acta Agriculturae Scandinavica, Section B—Soil & Plant Science*, 63(sup1), 47-55.
- Feagan, R. (2007). The Place of Food: Mapping Out the 'Local' in Local Food Systems. *Progress in Human Geography*, 31(1), 23-42.
- IPBES (2019). *Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services*, [ipbes global assessment report summary for policymakers \(1\).pdf](#), accessed 20th March 2022.
- IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change). 2012. "Glossary of Terms." In *Managing the Risks of Extreme Events and Disasters to Advance Climate Change Adaptation*, edited by V. Barros et al., 555–64. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- IPCC, 2021: Summary for Policymakers. In: *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, A. Pirani, S.L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M.I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J.B.R. Matthews, T.K. Maycock, T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu, and B. Zhou (eds.)]. Cambridge

University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, pp. 3–32,
doi:10.1017/9781009157896.001

- Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2019). Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2019–2023. Vedtatt ved kongelig resolusjon 14. mai 2019.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/cc2c53c65af24b8ea560c0156d885703/nasjonale-forventninger-2019-bm.pdf>
- KS. (2020). *Mange bekker små*. Politiske prioriteringer for perioden 2020–2023. Vedtatt på Landsting i 2020 <https://www.ks.no/link/9c6c5f07dd6a4a8dbb715631501f9906.aspx>
- McWilliams, J.E. (2009). *Just food: Where locavores get it wrong and how we can truly eat responsibly*. New York: Back Bay Books
- Meadows, D. H. (1999). *Leverage points: Places to intervene in a system*. Sustainability Institute.
- Meld. St. 13 (2020–2021). *Klimaplan for 2021–2030*. Klima- og miljødepartementet.
<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-13-20202021/id2827405/?ch=1>
- Miljødirektoratet. (2015). *Klimatiltak og utslippsbaner mot 2030 - Kunnskapsgrunnlag for lavutslippsutvikling*. Rapport M-386. Miljødirektoratet
- Miljødirektoratet. (2020). *Klimakur 2030: Tiltak og virkemidler mot 2030* (M-1625).
<https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/m1625/m1625.pdf>
- Miljødirektoratet. (2021). *Utslipp av klimagasser i kommuner*. Utslipp av klimagasser i Norges kommuner og fylker - Miljødirektoratet (miljodirektoratet.no). Lastet ned 26.10.21.
- Nersund Larsen, H., Raabe, E.B., Borg, A., Fuglset, M. & Lia, A.M. (2018). *Forbruksbasert klimaregnskap for Oslo kommune*. Aspan Viak for Oslo kommune – Klimaetaten. O'Brien, K. (2012). *Global Environmental Change II: From Adaptation to Deliberate Transformation*. *Progress in Human Geography* 36 (5): 667–76.
- Onozaka, Y., Nurse, G., & Thilmany, D. D. (2010). *Local food consumers: How motivations and perceptions translate to buying behavior*. *Choices*, 25(316-2016-7159), 1-6.
- Pelling M. (2011) *Adaptation to Climate Change. From resilience to transformation*, London: Routledge.
- Schnell, S. M. (2007). Food with a farmer's face: community-supported agriculture in the United States. *Geographical Review*, 97(4), 550-564.
- Schnell, S. M. (2013). Food miles, local eating, and community supported agriculture: putting local food in its place. *Agriculture and Human Values*, 30(4), 615-628.
- Selvig, E. m. fl (2020). *Hvordan dokumentere effektene av Klimasats?* Rapport M-1803/2020. Miljødirektoratet.
- Skallerud, K., & Wien, A. H. (2019). Preference for local food as a matter of helping behaviour: Insights from Norway. *Journal of Rural Studies*, 67, 79-88.
- Shukla, P. R., Skea, J., Buendia, E. C., Masson-Delmotte, V., Pörtner, H. O., Roberts, D. C., ... & Malley, J. (2019). *Climate Change and Land: an IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems*. Special Report on Climate Change and Land — IPCC site, Accessed 7th April 2022
- SPR. (2021). Statlige planretningslinjer for klima- og energiplanlegging og klimatilpasning. (FOR-2021-12-10-3466), Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2018-09-28-1469>
- Steen-Olsen, K., R. Wood & E.G. Hertwich (2016). The Carbon Footprint of Norwegian Household Consumption 1999–2012, *Journal of Industrial Ecology*, 20, 582–592, doi: 10.1111/jiec.12405
- Termeer, Catrien J., Art Dewulf, and G. Robbert Biesbroek. 2017. "Transformational Change: Governance Interventions for Climate Change Adaptation from a Continuous Change perspective." *Journal of Environmental Planning and Management* 60 (4), 558–76.

- Uleberg, E., Hanssen-Bauer, I., van Oort, B. et al. (2014). Impact of climate change on agriculture in Northern Norway and potential strategies for adaptation. *Climatic Change* 122, 27–39. <https://doi.org/10.1007/s10584-013-0983-1>
- Wang, L., Westskog, H., Selvig, E., Mygland, R. & Amundsen, H. (2016). Kortreist kvalitet: hva betyr omstilling til et lavutslippssamfunn for kommunesektoren? KS FoU-prosjekt nr. 154025. 162s. Oslo: KS.
- Weber, C.L., & Matthews, H.S. (2009). Response to comment on “Food-miles and the relative climate impacts of food choices in the United States”. *Environmental Science and Technology* 43(10): 3984.
- Westskog, H., Selvig, E., Aall, C., Amundsen, H., & Elisabeth S. J. (2018). Potensial og barrierer for kommunale klimatiltak. Cicero RAPPORT 2018:03 og Miljødirektoratet M-98112018
- Westskog, H., Aase, T. H., Standal, K., & Tellefsen, S. (2020). Sharing among neighbours in a Norwegian suburb. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 37, 39-49.
- Westskog, H., Julsrud, T. E., Kallbekken, S., Frenken, K., Schor, J., & Standal, K. (2021). The role of community sharing in sustainability transformation: case studies from Norway. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 17(1), 334-348.
- Westskog, H., Aarsæther, N., Hovelsrud, G., Amundsen, H., West, J.J., Dale, R. F. (2022). The Transformative potential of local-level planning and climate policies. Case studies from Norwegian municipalities. Revise and resubmit to Cogent Social Sciences.
- Zhang, T., Chen, J., & Grunert, K. G. (2022). Impact of consumer global–local identity on attitude towards and intention to buy local foods. *Food Quality and Preference*, 96, 104428.

Include

Forskningscenter for sosialt inkluderende energiomstilling